

Pavel Pospěch
» 45 «

Sociolog a publicista. Působí na Masarykově univerzitě v Brně, pracoval na Vídeňské univerzitě. Vyučuje kurzy sociologie klimatické změny, věnuje se výzkumu měst, venkova a sociální teorii.

Píše knihy, v roce 2021 mu vyšla Neznámá společnost, nedávno Osamělí hrdinové.

Je ženatý, jeho manželka je socioložka Anna Durnová, mají spolu dvě děti.

Svět spěje do záhuby

Stále víc lidí hledí *DO BUDOUCNA S OBAVAMI.* Sociolog Pavel Pospěch v nové knize Osamělí hrdinové rozebírá příčiny a ukazuje, jak s tím souvisí fenomén individualismu.

TEXT: Nina Tichá / **FOTO:** Věra Marčíková, Shutterstock

V čem jsme hrdinové a v čem osamělí?

Ta metafora pochází z toho, že jako sociologové pozorujeme takzvaný proces individualizace, kdy stále víc odpovědnosti dopadá na jednotlivce. Před dvěma generacemi jsme měli společnost řízenou institucionálně, byla tu vzdělávací politika, zdravotní politika, vědecká politika, všechno bylo pevné, předepsané. Dnes je na vás, jestli se máte očkovat, co budete studovat, jak budete vychovávat děti. Je to vaše rozhodnutí a je na vás, jak to dopadne. Pokud špatně, je to vaše chyba. A přitom by člověk kolikrát chtěl nějakou pomocnou ruku, aby věděl, jak se rozhodnout. A my z této osamělosti děláme zdroj hrdosti a pýchy. Předefinovali jsme to hrdinství.

Co je na svobodném rozhodování špatně?

Svoboda je bezpochyby dobrá věc, ale má i stinné stránky. Každý chce být sám sebou, žít si po svém, ale povinností sociologie je ukázat i na ta negativa. Možná příliš svobody může být zahlcující, možná když se člověk příliš vydá svou vlastní cestou, zjistí, že nemá čeho se chytit. Dnes je tu spousta věcí, ve kterých se sami nemůžeme vyznat. Neustále se na nás valí nové informace, k tomu dezinformace, umělá inteligence… Vůči té mase informací, kterou dostáváme, jsme jako jednotlivci úplně bezmocní a je zapotřebí instituce, která vám to přefiltruje a pomůže vám rozlišit, co jsou podložené informace a co nesmysly.

Netýká se ten problém jen malé části společnosti?

Vůbec ne, dotýká se to naprosto všech, i inteligentní lidé dnes dost často tápou. Když nám před lety chodily e-maily od nigerijských králů, říkali jsme si, že na to se chytne jen blbec, ale teď vám zavolá věrohodný hlas vašeho příbuzného, na internetu si otevřete profesionálně udělané stránky, přitom je to všechno podvod. Opravdu neplatí, že kdo na to skočí, je hloupý. Je to systémový problém.

Jaké stinné stránky s sebou individualismus nese?

Pocit dezorientace. Když se dnes podíváte na výsledky výzkumů, vidíte, že lidé se do budoucna dívají s velkou obavou. Tohle tady dřív nebylo, pořád jsme byli v narativu pokroku, měli jsme představu, že se věci budou zlepšovat. Dnes současná mladá generace neočekává, že se bude mít tak dobře jako její rodiče. Lidé si připadají dezorientovaní a svět přestává být přehledný a bezpečný.

Kde tohle všechno začalo?

Celou historii moderní společnosti lze vyprávět jako příběh postupného osvobozování jednotlivce. Jednotlivci získávali občanská, politická i sociální práva, osvobozovali se od závislosti na církvích a tradičních autoritách. To ale ze svobody vytvořilo určitý morální automatismus. Když například chcete prosadit opatření, aby děti jedly zdravěji, musíte ho zdůvodnit a podložit argumenty, zatímco když je něco spojeno se svobodou, automaticky to považujeme za dobré a obhajovat se to nemusí. Dokud se to nezačne stávat problémem, nikdo si toho nevšimne.

Zrychluje se ten proces?

Individualizace je záležitostí posledních třiceti až čtyřiceti let a dnes opravdu výrazně zrychluje. Pro studenty, které učím, je budoucnost méně předvídatelná než pro předchozí generace. Nejsou si jistí, zda si vybrali správný obor. Na každém kroku čtou, že jim umělá inteligence práci vezme, nebo naopak nevezme. Nikdo přesně neví. Právě tahle akcelerace je něco, s čím jsme nepočítali.

Kdo za to může?

Ukázat prstem můžete na mnoho věcí. Třeba na proces ekonomické globalizace probíhající od sedmdesátých let. Nadnárodní kapitál se postupně dostal mimo rámec národních trhů a to je první krok k situaci, kdy jsou dnešní vlády vůči společnostem jako Meta nebo Google v podstatě bezmocné. Státy nemají dostatečné nástroje na regulaci obrovského globálního kapitálu. Pokud zvýší daně, firmy přesunou sídlo jinam. To je jeden z důvodů, proč se svět stává hůře řiditelným a proč veřejné instituce oslabují.

Jak se individualismus promítá do mezilidských vztahů, jako je třeba partnerství?

Už německý sociolog Ulrich Beck upozorňoval, že s rostoucí individualizací se partnerství postupně přetěžuje. Lidé se častěji stěhují, méně jsou zakotveni ve svých komunitách, mají slabší vazby na sousedy, širší rodinu nebo místní prostředí. A funkce, které dřív plnily tyto vztahy, se postupně přesouvají na partnera. Dřív člověk hledal duchovní oporu v náboženství, dnes ji často očekává od partnera. Dřív existovaly jasnější normy, jak vychovávat děti, dnes si vybíráte mezi desítkami různých přístupů a tato rozhodnutí řešíte zase s partnerem. Partner tak má být současně milencem, přítelem, poradcem, psychologem, spoluvychovatelem, ekonomickou oporou i životním průvodcem.

U většiny problémů, kterým čelíme, aspoň přibližně víme, s čím máme tu čest. U umělé inteligence to neplatí.

Na jednoho je toho až moc.

Přesně tak, na partnerství klademe obrovské množství nároků. Možná proto mě nepřekvapuje, že se lidé rozcházejí častěji než dřív. Americká socioložka Jennifer Silva upozorňuje, že lidé chtějí dvě věci zároveň – na jedné straně touží po celoživotním, stabilním a naplňujícím vztahu, na druhé straně chtějí maximální seberealizaci a osobní svobodu. Partnerský vztah se tak stává honbou za dvěma protichůdnými cíli najednou. Proto si myslím, že partnerství je dnes mimořádně náročné.

Existují skupiny lidí, pro které je ideál „žít si po svém“ složitější než pro jiné?

Určitě ano. V polovině 20. století přišel sociolog Robert Merton s teorií strukturního napětí. Tvrdil, že v Americe všichni věří americkému snu, představě, že tvrdou prací lze dosáhnout úspěchu. Jenže ne všichni mají stejné výchozí podmínky. Kultura všem říká, že mohou uspět, sociální struktura však některým lidem poskytuje výrazně horší šance než jiným. Merton upozorňoval, že lidé, kteří tomuto ideálu uvěří, ale zjistí, že k jeho naplnění nemají prostředky, hledají alternativní cesty, které jsou někdy i nelegální.

Je společnost po téměř osmdesáti letech jiná?

Něco podobného platí stále. Všichni slyšíme, že máme být sami sebou, najít vlastní cestu a nenechat se svazovat konvencemi, čteme rozhovory s celebritami, které vyprávějí, že se nikdy nenechaly zařadit do škatulek, a proto uspěly. Jenže tento ideál nedopadá na všechny stejně. Když člověk žije v chudobě, možnost „najít sám sebe“ vypadá úplně jinak, než když vyrůstá v bohatství. V Česku je chudoba často méně viditelná, ale existuje mnoho lidí, pro které představuje jednorázový výdaj pět tisíc korun vážný problém. Ale i na ně dopadá požadavek, aby byli originální, svobodní a nespoutaní, jenže v reálném životě často nemají prostor takový ideál naplnit. Výsledkem pak může být frustrace. Společnost jim říká: nenechte se omezovat konvencemi, jenže jejich každodenní život je těmito omezeními sevřen mnohem víc než život lidí s větším množstvím zdrojů a možností. Právě proto je důležité mluvit také o nerovnostech, které se za ideálem individuální svobody skrývají.

Jak si stojí Češi ve srovnání se zahraničím?

Existují různé ukazatele, například dlouhodobě platí, že když se lidí zeptáte, proč jsou někteří chudí, Češi mnohem častěji než obyvatelé řady západoevropských zemí odpovídají, že jde o individuální selhání – pokud jste chudý, je to vaše vina. Můj kolega Till Hilmar dělal srovnávací výzkum ekonomického uvažování v Česku a ve východním Německu. Jeho vysvětlení bylo, že ve východním Německu zažili v devadesátých letech masivní nezaměstnanost a téměř každý znal někoho, kdo přišel o práci. Díky tomu tam vznikla větší schopnost solidarity, kterou jsme si v Česku v takové míře nevytvořili.

Čím dalším se odlišujeme od ostatních zemí?

Důvěrou v instituce, v Česku je nižší než ve většině západoevropských zemí. A pak je tu dědictví komunismu. Sociolog Ivo Možný ve své knize Proč tak snadno tvrdil, že společnost před rokem 1989 byla přesycena sociální kontrolou. Neustále jste měli kolem sebe lidi, kteří vám říkali, jak správně žít: ve škole, v práci, doma, v sousedství. Revoluce proto znamenala možnost konečně si dělat věci po svém. Nebylo to jen politické osvobození a příslib ekonomické prosperity, ale také osvobození sociální, představa, že vám už nebude mluvit do života domovnice ani předsedkyně uličního výboru. Myslím si, že právě to je jeden z důvodů, proč se kyvadlo v Česku vychýlilo tak silně směrem k individualismu.

Ale podobnou zkušenost přece měly i ostatní postkomunistické země.

To ano, proto také když si namalujete na mapu Evropy důvěru v instituce, železná opona je na ní stále vidět. Postkomunistický svět je v tomto směru pořád do určité míry podobný.

Fenomén individualismu sílí a zrychluje, dokáže sám jednotlivec něco změnit?

Na univerzitě vychovávám studenty s představou, že svět měnit mohou, takže nemůžu odpovědět ne. Zároveň ale vidím ideologii, která z jednotlivce dělá hlavního nositele odpovědnosti za problémy, které jsou ve skutečnosti systémové.

Co tím myslíte?

Typickým příkladem je klimatická změna. Je zřejmé, že vyžaduje systémová řešení, přesto neustále slyšíme doporučení typu: méně létat, kratší sprchování, pečlivě třídit odpad… Odpovědnost se zase přesouvá na jednotlivce, přitom třeba koncept osobní uhlíkové stopy rozšířila nadnárodní ropná a plynárenská fosilní společnost BP, která tak velmi účinně přenesla pozornost od vlastního podnikání k individuálnímu chování spotřebitelů. Nechci lidem brát víru v to, že mohou něco změnit, naopak, ale představa, že stačí začít u sebe a všechno se vyřeší, je iluze. Skutečné změny musí dělat také státy, instituce a velké organizace.

Troufnete si odhadnout, jak bude společnost vypadat za nějakých dvacet let?

Ne a možná bych ani neměl, protože nejsem úplný optimista. Mám pocit, že jsme vystaveni společenskému vývoji, který může nabrat velmi nepříjemný směr. Učím kurz sociologie klimatické změny a se studenty pravidelně sledujeme data i to, jak na ně společnost reaguje, a ta reakce je velmi vlažná vzhledem k závažnosti problému. Podobné je to s umělou inteligencí, možná ještě výrazněji. U klimatické změny máme aspoň nějaké modely budoucího vývoje. U umělé inteligence nemáme ani to. Lidé často říkají, že by se měla regulovat, ale to dnes jde velmi obtížně.

Proč to nejde?

Vezmu si jako příklad ultrarychlou módu, oblečení se dováží z druhého konce světa, jeho výroba je spojena s vykořisťováním pracovníků a představuje obrovskou ekologickou zátěž, a přesto s tím nikdo zásadně nic nedělá. Jakmile se objeví snaha něco regulovat, zazní argument: „Nebudete nám přece říkat, jak máme žít.“ Firmy, které na tom vydělávají, pochopily, že je to velmi účinná strategie, a tak spotřebitelům opakují: „Nenechte si mluvit do života.“ A tím se jakákoli regulace ještě víc komplikuje.

Nebylo to tak vždycky, že se svět měnil?

Tohle je způsob, jakým si řada lidí ráda minulost vypráví. Když někdo řekne, že umělá inteligence připraví lidi o práci, ozve se: „Když přišla auta, koně přece taky nevymřeli.“ Jenže to je falešná analogie. Pokud hledáme pro každý nový jev historickou obdobu, připravujeme se o možnost připustit, že některé věci mohou být skutečně bezprecedentní. A umělá inteligence podle mě bezprecedentní je, podobně jako byly svého času jaderné zbraně, také představovaly technologii schopnou zničit svět. Rozdíl byl v tom, že tehdejší svět byl řízen silnými státy a existovaly mezinárodní dohody o kontrole jaderného arzenálu. Nebyly dokonalé, často se porušovaly, ale existoval aspoň nějaký regulační rámec. Dnes takový funkční rámec chybí.

Je umělá inteligence věcí, které se obáváte nejvíc?

Momentálně ano. Především proto, že je ze všech současných krizí nejméně předvídatelná. U většiny problémů, kterým čelíme, aspoň přibližně víme, s čím máme tu čest. U umělé inteligence to neplatí. Navíc technologie postupuje mnohem rychleji než instituce. Když dnes Evropská unie řeší regulaci deepfaků a snaží se zavést pravidla pro označování falešných videí, reaguje na problém, který tu existuje už několik let. Instituce vytvářejí řešení na včerejší problémy, zatímco technologie je mezitím o několik kroků dál. A právě to mě znepokojuje.

Co byste řekl lidem, kteří si vaši knihu přečtou a propadnou pocitu, že svět míří do záhuby?

Aby si přečetli něco pozitivního. Ale vážně, jedna věc je být pesimista, druhá věc je rezignovat. A to není totéž. Když se studenty mluvíme o klimatické změně, často se dostaneme k pocitu bezmoci. V takových chvílích připomínám myšlenku Václava Havla, že naděje není přesvědčení, že něco dobře dopadne, ale jistota, že něco má smysl bez ohledu na výsledek. Myslím, že právě to je důležité. Člověk nemusí zachránit svět, stačí dělat věci, které mají smysl, třeba učit, tvořit, vychovávat děti, organizovat skautský oddíl, starat se o své okolí.

☞ vikend@mfdnes.cz